

iki sahil

“Naxçıvan - Azərbaycanın dövlətçilik tarixində”

Hədəf ermənilərin əsassız iddialar irəli sürdükleri bölgələrimizin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki yeri və rolu ilə bağlı həqiqətlərə diqqətli cəlb etmək olmalıdır. Yetmiş illik ömrünü Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi yeri olan Naxçıvanın tarixinin tədqiqinə həsr etmiş AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri, akademik İsmayıl Hacıyevin Sankt-Peterburqda nəşr olunan əsəri də məhz bu məqsəddə xidmət edir.

HƏQİQƏTİN DİLİ...

Cənubi Qafqaz öz tarixinin yeni bir dövrünə qədəm qoymaqladır. Bu yeni dövr bölgə üçün sülh, sabitlik və əməkdaşlıq dövrü ola bilər. Əgər məğlub tərəf cılız və dağdıcı iddialarına deyil, qalib Azərbaycanın mərhəmətinə sığınsa. Əsrlər boyunca özünü inandırıldığı, dünyanı isə inandırmağa çalışdığı, bir çox hallarda həтта “ayaq tutub yeriməsinə” nail olduğu yalanlardan əl çəksə. Bu yalanların həqiqətlə əvəzlənməsi isə indi hər zamankından daha çox aktualdır. Bölgədə yaranmış yeni şərtlər Azərbaycanın əzəli və ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanın strateji əhəmiyyətini daha da artırır. Bu isə tək cəmiyyətin bu gününə deyil, tarixinə də marağı gücləndirir. Təbii ki, hələlik reallıqlarla barışmağa çətinlik çəkən Ermənistanın və erməni terror-siyasi təşkilatlarının əks həmlələri, daha kəskin və heç bir əndazəyə sığmayan iddialarını tirajlamaları gözləniləndir. Bütün bu təbliğatın, iddiaların qarşısına isə yalnız həqiqətlə çıxmaq olar. Həqiqət isə mütləq mənbəyə, fakta əsaslanmalı, onu görmək istəyənlə də, istəməyənlə də öz dilində danışmağı bacarmalıdır.

YENİ MONOQRAFIYA: TARİXİ-XRONOLOJİ TƏHLİL VƏ ELMI NƏZƏRİ TƏDQIQ PARALELLİYİ

Akademik İsmayıl Hacıyevin Sankt-Peterburqda nəşr olunan “Naxçıvan - Azərbaycanın dövlətçilik tarixində” adlı 323 səhifəlik fundamental monoqrafiyası konsepsiya və fikir aydınlığı, faktların və mənbələrin zənginliyi baxımından seçilir. Monoqrafiyanın elmi redaktorları Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Yaxın Şərq ölkələri kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru, professor Nikolay Dyakov və universitetin türk filologiyası kafedrasının dosenti Akif Fərzəliyev, rəyçiləri AMEA-nın müxbir üzvü, professor Hacıfəxrəddin Səfərlı və AMEA-nın müxbir üzvü, professor Musa Qasımlıdır.

8 fəsildən ibarət olan əsərdə eramızdan əvvəl III minillikdən başlamış müasir dövrümüzə qədər Azərbaycan ərazisində yaranmış dövlətlərin tarixində Naxçıvanın rolu və əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir. Akademik İsmayıl Hacıyev mövzunun tarixi-xronoloji şərhı ilə yanaşı, elmi nəzəri problemlərinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu mənada Azərbaycan tarixində “dövlət” və “dövlətçilik” anlayışlarının fərqləndirilməsi, Azərbaycan ərazisində qədim dövlətlərin yaranması ilə bağlı yeni baxışların təhlil edilməsi, dövlətçilikdə ənənə, varislilik və coğrafi ərazi amillərinin yerinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi məqamlar kimi qeyd edilməlidir.

COĞRAFIYA TARİXİ MÜƏYYƏNLƏŞDİRİR

Əsərin ilk fəsilində coğrafiyanın tarixi inkişafa təsirləri, bu kontekstdə Naxçıvanın tarixi-coğrafi inkişaf xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixi ilə bağlı son illərdə

aparılan tədqiqatların nəticələrinə əsaslanmaqla akademik İsmayıl Hacıyev artıq eramızdan əvvəl III minilliyin başlanğıcında ilkin şəhərlərin tədricən siyasi vahidlərə çevrilməsi prosesinin getdiyini göstərir. II Kültəpə, Şah-taxtı, Nuh-daban və Naxçıvan ərazilərində şəhər-dövlət xarak-

teri daşımış vahidlərin mövcud olduğunu yazır. Onların meydana çıxmasında Urmiya hövzəsi amilinin əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir. Əsərdə qeyd edilir ki, eramızdan əvvəl IX-VIII əsrlərdə Naxçıvan Etiuni dövlət qurumunun tərkibinə daxil olmuş, Urartu çarlarının ardıcıl hücumlarına məruz qalmışdır. Urartu çarlarının hücumlarına məruz qalan ərazilər sırasında adı çəkilən Puluadi məhz Naxçıvan ərazisində yerləşmişdir.

NAXÇIVAN - ATROPATENADIR...

Əsərin II fəslı eramızdan əvvəl IX əsrdən başlamış, eramızın III əsrinə qədərki dövrdə Naxçıvanın tarixinin təhlilinə həsr edilmişdir. Naxçıvanın Manna dövləti, Skif çarlığı, Midiya və Əhəməni imperiyalarının tərkibində olduğunu qeyd edən akademik İsmayıl Hacıyev eramızdan əvvəl IV-I əsrlərdə diyarın məhz Atropatenanın tərkib hissəsi olduğunu göstərir. Kifayət qədər mötəbər fakt və mənbələrlə əsaslandırılmış bu fikir Qafqaz və Anadolunun qədim dövr tarixi coğrafiyası ilə bağlı bir sıra elmi problemlərin həlli üçün açar rolunu oynaya bilər. Monoqrafiyada qeyd edilir ki, Arşakilərin idarəçiliyi dövründə (b.e.I-III əsrlər) Naxçıvanın Sünük vilayətinin tərkibində olmuş, Sünük isə siyasi baxımdan bəzən Albaniya, bəzən Atropatenanın inzibati bölgüsünə aid edilmiş, bəzi mənbələrdə isə ondan müstəqil siyasi vahid kimi bəhs olunmuşdur.

AZƏRBAYCANIN ŞİMAL VƏ CƏNUB ƏRAZİLƏRİNDƏ FORMALAŞMIŞ DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİNİ BİRLƏŞDİRƏN AMİL KİMİ

Eramızın III əsrindən başlamış 1736-cı ilə qədərki dövrdə Naxçıvanın siyasi tarixi əsərin III fəsilində araşdırılmışdır. Akademik İ.Hacıyev göstərir ki, Azərbaycan dövlətçiliyi üçün ağır və təlatümlü bir dövr olan III-VII əsrlərdə Naxçıvanın siyasi rolu və əhəmiyyəti tədricən yüksəlmişdir. Azərbaycan ərazisində X-XI əsrlərdə mövcud olmuş feodal hakimiyyətlərdən biri olan Naxçıvanşahlığın meydana çıxması da məhz bu prosesin davamı idi. XII əsrin 30-40-cı illərində Naxçıvan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin siyasi mərkəzinə çevrilmiş, dövlət məhz burdan idarə edilmişdir. Məhz bunun nəticəsi idi ki, XIII-XV əsrlərdə Naxçıvan ərazisi Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən qüvvələrin - Çobanilər, Cəlairilər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular və digərlərinin mübarizə meydanına çevrilmiş, Teymur və Toxtamış kimi fəthlər məhz Naxçıvan ərazisini, xüsusən Əlinçə qalasını ələ keçirmək üçün bölgəyə yürüşlər etmişlər. Böyük Azərbaycan dövləti - Səfəvilər imperiyasının yaranmasında Naxçıvan diyarı xüsusi rol oynamış, imperiyanın hərbi-strateji, siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatın-

da əhəmiyyətli mərkəzlərdən birinə çevrilmişdi.

NAXÇIVAN XANLIĞI, İŞĞAL VƏ KÖÇÜRMƏ...

Monoqrafiyanın dördüncü fəsilində Naxçıvan xanlığının siyasi tariximizdəki yerindən bəhs edilmiş, onun dövlət atributları haqqında ətraflı məlumat verilmiş, diyarın çar Rusiyası tərəfindən işğalı, müstəmləkəçilik və köçürmə siyasətinin nəticələri təhlil olunmuşdur. Ermənilərin Cənubi Qafqaza kütləvi köçürülməsindən sonra törətdikləri qanlı qırğınlar, 1905-1907-ci illərdə Naxçıvanda baş verən hadisələrin mahiyyəti də bu fəsildə aydınlaşdırılmışdır.

ARAZ-TÜRK CÜMHURİYYƏTİNİN MEYDANA ÇIXMA ZƏRURƏTİ VƏ MUXTARİYYƏT GEDƏN YOL

Əsərin beşinci fəslı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvan mövzusunə həsr edilmişdir. Bu dövrdə Naxçıvanın tarixi taleyinin birbaşa olaraq Azərbaycan dövlətçiliyi ilə bağlı olduğu, Naxçıvan əhalisinin bölgənin tək sahibi kimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini gördüyü əsaslı faktlarla sübuta yetirilmişdir. Bu baxımdan akademik İsmayıl Hacıyev 1918-ci ilin noyabrından 1919-cu ilin martına qədər mövcud olmuş Araz-Türk Respublikasının yaradılmasında əsas məqsədin erməni iddialarını zərərsizləşdirmək və bölgəni Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qorumaq olduğunu vurğulamışdır.

Altıncı fəsildə Naxçıvanın muxtariyyət statusu, onun zəruriliyi, beynəlxalq hüquqi əsasları təhlil edilmişdir. Əzəli Azərbaycan ərazisi olan Zəngəzurun Ermənistan SSR-ə verilməsindən sonra Naxçıvanın ölkənin əsas hissəsindən ayrı düşməsinin muxtariyyətin formalaşdırılmasını zəruri etdiyi qeyd olunmuşdur. Akademik İ.Hacıyev Naxçıvan MSSR-in XX əsrin 20-80-ci illərində kompleks inkişaf xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirmişdir.

QÜDRƏTLİ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNDƏ NAXÇIVANIN YERİ

Monoqrafiyanın yeddinci fəsilində Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etmək uğrunda mübarizədə Naxçıvanın yerinə həsr edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Naxçıvan dövrünü (1990-1993) tədqiq edən akademik İsmayıl Hacıyev doğru olaraq qeyd edir ki, Azərbaycanın həqiqi dövlət müstəqilliyinin əsasları məhz Naxçıvanda müəyyənləşdirilmiş, burada taleyüklü qərarlar qəbul edilmişdir.

Sonuncu fəsildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının müasir Azərbaycan dövlətçiliyində rolu araşdırılmışdır. 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbulu ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət sisteminə yerinin hüquqi əsaslarının dəqiqləşdirilməsi məsələlərinə, blokada şəraitində inkişafın əsas prinsipləri və istiqamətlərinə diqqət yetirilmişdir. Bu fəsildə Muxtar Respublikanın iqtisadi inkişaf göstəriciləri müqayisəli təhlil edilmiş, qazanılan uğurların təməlinə ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji inkişaf xəttinin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin muxtar respublikanın inkişafına göstərdiyi xüsusi diqqət və qayğının və Naxçıvan əhalisinin əzmkarlığının dayandığı vurğulanmışdır.

Monoqrafiyanın əlavələr hissəsində Naxçıvanın tarixi ilə bağlı xəritələrin, ən mötəbər arxiv və qanunvericilik sənədlərinin təqdim edilməsi xarici ölkələrin oxucularında regionun tarixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı təsəvvürləri aydınlaşdırmağa xidmət edir.

Elnur Kəlbizadə,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun
Qafqaz siyasəti şöbəsinin müdiri